

УДК 378: 811.111

В. І. РУДЬ,

*викладач кафедри німецької та другої іноземної мови
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

В. П. ЮРКОВА,

*викладач кафедри німецької та другої іноземної мови
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті подано результати аналізу історичних аспектів розвитку комунікативної компетенції, сучасні трактування та особливості змісту цього поняття. Узагальнено погляди учених щодо значення комунікативної компетенції. Розглянуто проблемні питання історичного розвитку комунікативної компетенції через історико-порівняльний аналіз її складових.

Ключові слова: *комунікативна компетенція, інформація, історичний розвиток, система, мовленнєве спілкування, категорія, комунікація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження проблеми історичного розвитку комунікативної компетенції здавна було одним з найактуальніших. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню.

Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей

досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Дослідження проблеми історичного розвитку комунікативної компетенції не є новою. Її розробкою протягом багатьох років займалися відомі педагоги і психологи. На сьогодні існує ряд робіт, які присвячені вирішенню цієї актуальної проблеми. Ці завдання стали ще більш актуальними та нагальними, про що свідчить і науковий інтерес до проблеми комунікативної компетенції. Значний внесок у розробку теорії культури внесли вітчизняні та зарубіжні вчені: І. О. Зимня, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, Г. Д. Томахін, Н. Ф. Бориско, Н. Б. Ішханян, Л. П. Смелякова, Т. В. Опанасенко, В. М. Топалова, Д. Хаймз та ін.

Метою статті є узагальнення теоретичного педагогічного досвіду з проблеми дослідження проблеми історичного розвитку комунікативної компетенції через історико-порівняльний аналіз складових комунікативної компетенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття комунікативної компетенції увійшло у науковий обіг у 1972 р. завдяки американському лінгвісту Д. Хаймзу [12] на противагу теорії мовної компетенції Н. Хомського [10]. Н. Хомський пов'язував свою теорію здебільшого з ідеальними слухачами-співрозмовниками в однорідному мовному середовищі, з тими, хто знає мову на найвищому рівні й на кого не впливають такі психологічні чинники, як обмеженість пам'яті, увага та інтерес, помилки у використанні мовних знань у реальному спілкуванні. У центрі уваги Н. Хомського була характеристика можливостей абстрактних мовців продукувати певною мовою граматично правильно оформлені речення. А теорія комунікативної компетенції Д. Хаймза спрямована на визначення того, що має знати мовець, аби бути компетентним у спілкуванні. На наш погляд, важливим чинником у ній є те, що наголошується на необхідності у навчанні мови зосереджуватися на комунікативних уміннях більше, ніж на знаннях граматичних структур. Саме з 70-х років і розпочалися інтенсивні дослідження проблеми комунікативної компетенції як резуль-

тат осмислення соціальної функції мови й комунікативного спрямування мовленнєвої діяльності людини. У науковій психолінгвістичній та методичній літературі існують різні підходи до визначення комунікативної компетенції. Коротко розглянемо їх. На початку 70-х років комунікативна компетенція тлумачилась як уміння застосовувати мову, мовні знання в різних соціально детермінованих ситуаціях. Так, М. Халідей розглядав комунікативну компетенцію як функціональну основу використання мови, тобто відповідно до певних функцій. Досліджуючи проблему навчання дітей іноземної мови, він описав 7 основних функцій комунікативної компетенції: інструментальну, регулятивну, інтерактивну, персональну, евристичну, репрезентативну та функцію уяви. Д. А. Вілкінз запропонував вважати функціональну або комунікативну компетенцію мови за таку, що слугує основою для створення комунікативно спрямованих програм для навчання мови. Ці програми, на його думку, мають включати в себе такі поняття, які учневі потрібно знати та використовувати. В основі навчання мови повинно лежати знання не граматики та лексики, а значень. Він описав два типи значень: основні категорії (час, якість, частота, місце знаходження, послідовність) та категорії комунікативної функції (відповідь, скарга, пропозиція, відмова). Р. Валетт характеризує комунікативну компетенцію як здатність спілкування у специфічних ситуаціях. Поступово розуміння комунікативної компетенції уточнюється та розширюється. Ш. Гез під вербально-комунікативною компетенцією розуміє здатність урахувувати у мовленнєвому спілкуванні контекстуальну доречність і вживаність мовних одиниць для реалізації когнітивної та комунікативної функцій [10]. М. Фіноккіаро тлумачить комунікативну компетенцію як здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки вірно, а й відповідно до соціолінгвістичної ситуації реального життя. С. Савіньон визначає комунікативну компетенцію як здатність функціонально володіти мовою та уміння висловлюватись, інтерпретувати й обговорювати значення, що охоплюють спілкування між двома та більше особами або між однією особою та письмовим або усним текстом. У сучасних дослідженнях пропонуються різні визначення комунікативної компетенції: в одних – це рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідного індивіду, щоб у межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати у певному суспільстві (Т. О. Вольфовська); в інших – це спроможність людини здійснювати спілкування як складну багатокомпонентну динамічну цілісну мовленнєву діяльність, на

характер якої можуть впливати різноманітні фактори (О. П. Петрашук); або як здатність координувати взаємодію окремих її компонентів задля забезпечення ефективності та результативності комунікації (В. М. Тополава). Результати ознайомлення з науковою літературою та аналіз вище наведених і багатьох інших визначень комунікативної компетенції дозволив нам сформуванню власне розуміння цього поняття стосовно володіння іноземною мовою. Комунікативну компетенцію ми визначаємо як здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки на рівні фонологічних, лексико-граматичних і країнознавчих знань та мовленнєвих умінь, а й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування. З цих позицій для мовленнєвого спілкування недостатньо лише знати систему мови на всіх її рівнях, володіти правилами породження речень, сконструйованих відповідно до граматичних норм, але й необхідно, крім того, адекватно завданням і ситуації спілкування здійснювати свій вплив на співрозмовника і відповідно до цього вживати мовленнєві висловлювання. А відтак комунікативну компетенцію ми розглядаємо як індивідуальну динамічну категорію, в якій відображається єдність мови і мовлення.

Комунікативна компетенція є складним, системним утворенням. За твердженням Р. Белла, у сучасній соціолінгвістиці її розуміють саме як систему, що виконує функцію балансування існуючих мовних форм, які визначаються з опорою на мовну компетенцію комуніканта на тлі певних соціальних функцій [11]. Отже, починаючи з 80-х років, з'являються окремі моделі її як системи (М. Canale, G. Caspar, R. Clifford, K. Faersh, M. Halliday, G. Manby, S. Savignon, M. Swain, G. Widowson). Розглянемо деякі з них. У 1980 р. М. Кенел та М. Свейн запропонували структуру комунікативної компетенції, що складається з чотирьох компонентів (видів компетенції):

1) дискурсивна компетенція – здатність поєднувати окремі речення у зв'язне усне або письмове повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різноманітні синтаксичні та семантичні засоби когезії;

2) соціолінгвістична компетенція – здатність розуміти і продукувати словосполучення та речення з такою формою та таким значенням, які відповідають певному соціолінгвістичному контексту ілокутивного акту комунікації; (ілокутивний акт – втілення у висловлюванні, породжуваному в ході мовлення, певної комунікативної мети; цілеспрямованість; функція впливу на співрозмовника);

3) стратегічна компетенція – здатність ефективно брати участь у спілкуванні, обираючи для цього вірну стратегію дискурсу, якщо комунікації загрожує розрив через шум, недостатню компетенцію та ін., а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації;

4) лінгвістична компетенція – здатність розуміти та продукувати вивчені або аналогічні їм висловлювання, а також потенційна здатність розуміти нові, невивчені висловлювання.

Модель М. Халідея виходить із взаємозв'язку трьох “світів” – тексту, його ідеї (концепції) та інтерпретаторів. Учений зробив припущення, що “світи” тексту та його ідеї, тобто норми та змісту речень тексту, мають інший ступінь визначеності, ніж “світ” інтерпретаторів, тобто учасників комунікації [11]. Модель Р. Кліффорда називають трисекційною, оскільки володіння нерідною мовою за цією моделлю визначається трьома компонентами: функцією, тематикою та точністю у комунікативних актах. М. М. Вятютнев пропонує розглядати лінгвістичну, психологічну та соціолінгвістичну компетенції як складові комунікативної компетенції.

В. О. Коккота подає таку модель комунікативної компетенції: 1) фонові компетенції; 2) лексико-граматична компетенція; 3) соціолінгвістична компетенція; 4) країнознавчі знання, навички й уміння, що забезпечуються дискурсивною, ілокутивною та стратегічною компетенціями. До країнознавчої компетенції він відносить і лінгвокраїнознавчу компетенцію – знання та правила використання таких іншомовних слів і висловів, що називають предмети, явища, факти, ідеї, яких або немає у своїй країні, або називаються вони інакше, тобто безеквівалентних слів та виразів.

Н. І. Гез вважає, що складовими комунікативної компетенції є: 1) вербально-комунікативна компетенція; 2) лінгвістична компетенція; 3) вербально-когнітивна компетенція; 4) метакомунікативна компетенція.

В. М. Топалова пропонує таку модель комунікативної компетенції: 1) країнознавча компетенція; 2) соціолінгвістична компетенція; 3) лінгвістична компетенція; 4) дискурсивна компетенція; 5) стратегічна компетенція; 6) ілокутивна компетенція [14].

Аналіз наведених моделей комунікативної компетенції переконливо свідчить про те, що всі вони побудовані на засадах системного підходу, який передбачає дослідження комунікативної компетенції як системи, визначення її внутрішніх якостей, зв'язків і відношень. У межах такого підходу комунікативна компетенція як будь-який системний об'єкт допускає

поділ на численні мікросистеми, залежно від конкретних завдань, поставлених у дослідженні. Проаналізовані моделі комунікативної компетенції, як нам уявляється, є спробою описати й пояснити складне явище “комунікативна компетенція” через виділення багатьох її елементів (мікросистем), серед яких суттєвими у більшості моделей є лінгвістична компетенція, соціолінгвістична компетенція, стратегічна компетенція.

Для методики навчання іноземних мов найбільш прийнятною, на нашу думку, є модель, запропонована В. О. Кокотою, який виділяє у складі комунікативної компетенції серед інших і країнознавчу компетенцію, що відповідає й напряду нашої наукової статті. Адже володіння країнознавчою та лінгвокраїнознавчою інформацією, навичками її адекватного використання є передумовою успішного та якісного спілкування, що у свою чергу є метою комунікативно-діяльнісного підходу до навчання іноземних мов, а також складовою спілкування як комунікативно-пізнавального процесу. Таке розуміння комунікативної компетенції передбачає якнайширше використання у процесі навчання іноземних мов автентичної інформації, багатой на фактичний матеріал, що безпосередньо стосується країни, мова якої вивчається. А це має забезпечувати стійкий пізнавальний інтерес до предмета та ефективне формування соціокультурної компетенції.

На системному принципі побудована і модель комунікативної компетенції, репрезентована у “Проекті державного освітнього стандарту з іноземної мови”, де зазначається, що “комунікативна компетенція складається з трьох головних видів компетенції: мовленнєвої, мовної та соціокультурної, які, у свою чергу, також включають цілий ряд компетенцій”. Зважаючи на зміст та мету нашого дослідження, ми беремо за базову модель комунікативної компетенції, наведену вище. Але, на нашу думку, ця модель, а, точніше, її складова “соціокультурна компетенція” вимагає доповнення. Ми впевнені, що вона буде неповною без компонента “соціолінгвістична компетенція”. Адже спілкування не може бути ефективним без володіння паралінгвістичними засобами комунікації. Адже мовна компетенція – це знання мови, тобто правил, за якими породжуються правильні мовні конструкції та речення. Знання фонетичної системи мови та мовленнєві слухо-вимовні навички складають фонологічну компетенцію; знання з лексики, фразеології, граматики, в єдності з уміннями породжувати текст (висловлювання) визначаються як лексико-граматична компетенція. А загалом мовна компетенція – це знання теоретичної ін-

формації про мову (її систему і структуру) й мовного матеріалу (одиниць мови, правил їх сполучення), які забезпечують розвиток мовленнєвої діяльності.

Модель комунікативної компетенції вербального спілкування. Але у характеристиці мовної компетенції тих, хто вивчає іноземну мову, на наш погляд, є суттєві відмінності. Щоб з'ясувати їх, варто звернутися до тлумачення Л. І. Божович мовної компетенції як психологічної системи, що містить два основні компоненти: дані мовленнєвого досвіду, набутого дитиною у процесі спілкування та діяльності; знання про мову, засвоєні під час шкільного навчання. Така двочленна структура мовної компетенції відповідає процесові оволодіння рідною мовою, адже мовленнєвий досвід виникає внаслідок практичного володіння мовою (рідною). Стосовно ж іноземної мови важливо враховувати те, що вона вивчається поза мовним середовищем, а відтак не відбувається спонтанного накопичення мовного досвіду. Компенсація цього, на наш погляд, повинна проходити за рахунок спеціально організованого, регламентованого і цілеспрямованого процесу навчання іноземної мови на комунікативних засадах.

Комунікативна компетенція як мета навчання іноземної мови у ВНЗ передбачає не лише знання мовної системи, а й практичне володіння мовою, тобто відповідний рівень сформованості навичок і вмінь, що належать до другої змістової лінії моделі – мовленнєвої компетенції. Це складна діяльність, яка відбувається на основі набутих знань, навичок і вмінь. Вона може бути як рецептивною, так і репродуктивною/продуктивною. Мовленнєва компетенція не може бути поділена на компоненти. У цьому питанні ми поділяємо думку В. Л. Скалкіна, хоча він і відносить комунікативну компетенцію до складу мовленнєвої [5, 6]. Третьою складовою комунікативної компетенції є соціокультурна компетенція, без якої іншомовне спілкування буде неефективним або взагалі не відбудеться.

Комунікативна компетенція передбачає засвоєння екстралінгвістичної інформації, необхідної для адекватного спілкування і взаєморозуміння, що неможливе без принципової тотожності загальних відомостей комунікантів про оточуючу дійсність. Іншомовному спілкуванню сприяє також оволодіння культурними нормами поведінки як “способу життя” народу-носія мови. Інакше кажучи, у процесі навчання іноземної мови важливо залучати студентів до нової національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формувати соціокультурну компетенцію, що забезпечить їм можливість брати участь у міжкультурній ко-

мунікації. Зауважимо, що сучасне розуміння міжкультурної комунікації (Н. Ф. Бориско, Л. П. Рудакова) як діалогу культур, кожна з яких являє собою складне утворення “культура–мова–особистість”, сягає ще ідей В. Гумбольдта, Р. Якобсона, У. Вайнрайха. Сьогодні ці завдання стали ще більш актуальними та нагальними, про що свідчить і науковий інтерес до проблеми комунікативної компетенції (І. О. Зимня, Є. М. Верещакін, В. Г. Костомаров, Г. Д. Томахін, Н. Ф. Бориско, Н. Б. Ішханян, Л. П. Смелякова, Т. В. Опанасенко, В. М. Топалова та ін.). Кожна система має свої, властиві тільки їй, принципи побудови. Серед них найбільш переконливими нам вважаються цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність, множинність опису кожної системи [11].

Висновок. Отже, у контексті дослідження усного мовлення як основи формування комунікативної компетенції треба відмітити, що мовленнєва діяльність постає одночасно метою, змістом, формою і засобом навчання. Вона має певну структуру, до якої входять такі категорії усномовленнєвого спілкування: ситуація, роль, позиція, спільнота, вид і сфера комунікації. Отже, на основі аналізу сучасної вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури ми дійшли висновку, що проблемі розвитку комунікативних умінь надавалася значна увага. Вона розглядалася багатоаспектно й неоднозначно. Осмислення результатів дослідження праць учених дозволяє охарактеризувати комунікативні уміння як структурний компонент особистості вчителя, що визначає можливість здійснення взаємодії у площині “суб’єкт–суб’єкт”. Комунікативні уміння як феномен особистості належать до продуктивної діяльності, формуються й розвиваються в ній.

Отже, у студентів необхідно формувати вміння користуватися обома формами мовлення. Лексична компетенція складається з лексичних знань і мовленнєвих лексичних навичок, граматична – з граматичних знань і мовленнєвих граматичних навичок; фонологічна – фонетичних знань та мовленнєво-слухових навичок тощо. Досягнення комунікативної компетенції неможливе без оволодіння певним обсягом культурної інформації, без ознайомлення студентів з культурою народу, мову якого вивчають.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому розгляді та перевірці теоретичного досвіду з проблеми дослідження історичних аспектів розвитку комунікативної компетенції та його застосуванні на практиці.

Список використаної літератури

1. Алхазишвили А. А. Психологические основы обучения устной речи / А. А. Алхазишвили. – Тбилиси : Ганатлеба, 1974. – 158 с.
2. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артемов. – М. : Просвещение, 1969. – 279 с.
3. Баев Б. Ф. Психология внутренней речи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Б. Ф. Баев ; ЛГПИ. – Л., 1967. – 32 с.
4. Баташов Н. А. Совершенствование устной монологической речи студентов 3-го курса языкового факультета на основе системно-функциональной организации учебно-речевого материала (английский язык) : автореф. дис. на соискание научной степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. А. Баташов. – Л., 1988. – 203 с.
5. Бодалев А. А. Общение как предмет теоретических и прикладных исследований : избранные психологические труды / А. А. Бодалев и др. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 326 с.
6. Топалова В. М. Общение, текст, высказывание / В. М. Топалова. – М. : Наука, 1989. – 175 с.
7. Очерки методики обучения устной речи на иностранном языке / под ред. В. А. Бухбиндера. – К., 1980. – 177 с.
8. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
9. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк : Изд-во Липецк. гос. пед. ин-та, 1998. – 159 с.
10. Топалова В. М. Формирование социокультурной компетенции студентов технического вуза (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание научной степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / В. М. Топалова. – К., 1998. – 68 с.
11. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : Прогресс, 1972. – 164 с.
12. Halliday M. The users and use of language. Readings in the sociology of language / M. Halliday, A. McIntosh, P. Strevens. – Edited by J. Fishman. – The Hague : Mouton, 1970. – 136–169 p.
13. Hymes D. H. On communicative competence / D. H. Hymes. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1971. – 213 p.

Рецензент – кандидат філологічних наук, доцент Цвяк Л. В.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013.

Рудь В. И., Юркова В. П. **Исторические аспекты развития коммуникативной компетенции**

В статье представлены результаты анализа исторических аспектов развития коммуникативной компетенции, современные трактовки и особенности содержания этого понятия. Обобщены взгляды ученых относительно значения коммуникативной компетенции. Рассмотрены проблемные вопросы исторического развития коммуникативной компетенции через исторический и сравнительный анализ ее содержания.

Ключові слова: *коммуникативная компетенция, информация, историческое развитие, система, речевое общение, категория, коммуникация.*

Rud V. I., Yurkova V. P. **Historical aspects of communicative competence development**

The article represents the results of the analysis of the historical aspects of communicative competence development, modern interpretations and peculiarities of the contents of this notion. Problematic aspects of communicative competence historical development through historic and comparative analysis of its contents have been scrutinized in the article.

Keywords: *competence development, information, historical development, system, verbal communication, category, communication.*